

**УКРАЇНА ТА РОСІЯ:
ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНИХ І СОЦІОКУЛЬТУР-
НИХ ВІДНОСИН / ВІДПОВІДАЛЬНИЙ
РЕДАКТОР В. А. СМОЛІЙ. - К.: ІНСТИТУТ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2003. - 602 С.**

Напередодні відзначення 350-річчя українсько-російського договору 1654 р. (в історіографії ця подія закріпилася під назвою Переяславська рада 1654 р.) в Інституті історії України НАН України вийшов тематичний збірник наукових праць "Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин".

Проблема українсько-російських відносин періоду пізнього середньовіччя і нового часу завжди перебувала під пильною дослідницькою увагою істориків, вчених-суспільствознавців не однієї генерації. На сьогодні, в період відродження незалежної історичної науки, для покоління нової української історичної школи відкриваються широкі можливості для неупередженого і об'єктивного висвітлення її складних граней. Як зазначив в передньому слові до видання директор Інституту історії України НАН України академік НАН України В. А. Смолій, на сторінках збірника "мали змогу вільно висловити свою точку зору на окремі аспекти порушеної проблеми представники різних національних історіографічних шкіл (української, російської, польської), різного рівня фаховості та вікових категорій".

Тематично збірник складають три рубрики: "Політика", "Етнокультурна та соціальна взаємодія", а також "Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни", матеріали яких охоплюють період від початку XVI - до кінця XVIII ст., часом мають місце історичні екскурси у більш ранні та пізніші періоди.

Найбільш масштабно (і це зрозуміло) представлена рубрика "Політика". Історики України, Росії, Польщі у своїх статтях аналізують різні аспекти еволюції політичних відносин України та Росії в ранньомодерну добу. Наприклад, питання з'ясування ролі і місця

України в політичному протистоянні Великого князівства Литовського з Московською державою і Кримом у 20-30-х рр. XVI ст. висвітлено у статті українського історика Бориса Черкаса. Автор вперше (стосовно цього хронологічного відтинку) особливу увагу акцентує на Україні (українські землі в складі Великого князівства Литовського), дослідивши роль українських ополчень в складній на той час палітрі військово-політичного протистояння в Центрально-Східній Європі.

У статті Віктора Брехуненка показано специфіку відношення Московської держави до козацько-татарського військового союзу 1624-1629 рр. Як зазначає автор, "тяглість принципової налаштованості Московії на очікування від україно-кримського зближення військової загрози для себе виразно засвідчують події доби Богдана Хмельницького". Водночас Московія чітко усвідомлювала, які загрози і наслідки для неї могло спричинити зближення українських козаків із Шагін-Гіреєм.

Студії вчених Інституту історії України НАН України Петра Саса, Віктора Горобця, В'ячеслава Станіславського присвячені українсько-російській дипломатії. Зокрема, Петро Сас по-новому розв'язав проблему дипломатичної місії Війська Запорозького до Москви у 1620 р., детально з'ясувавши військово-політичні передумови запорозького посольства на чолі з П. Одинцем, цілі та завдання козацьких дипломатів, специфіку московської бюрократичної системи влади, особливості дипломатичного церемоніалу та соціальну складову посольського побуту. Автор виокремив такі причини/наслідки зближення запорожців з царем, як бажання перших отримувати регулярну платню від московського монарха, використання Москви на противагу Варшаві, контакти П. Одинця з патріархом Феофаном, що, за його твердженням, "сприяли налагодженню конструктивного діалогу єрусалимського патріарха з політично активними православними колами в Україні щодо їхніх конфесійних прагнень". Віктор Горобець висвітлив правові підстави та політико-соціальні мотиви посольства гетьмана Івана Брюховецького до Москви 1665 р. Результатом підписання Московського договору 1665 р., за твердженням дослідника, стало перетворення політичної автономії Козацького гетьманату (за договором 1654 р.) та адміні-

стративної (згідно з положеннями статей Ю. Хмельницького 1659 р.) суто в автономію стану. Цим самим, зазначає автор, заперечувалися претензії козацтва на роль українського "народу політичного". В'ячеслав Станіславський дослідив особливості російської дипломатії та запорозько-польські відносини 1686-1697 рр., акцентуючи свої висновки на тому, що після 1688 р., коли з'явилися постійні російські резиденти у Речі Посполитій, збирання даних про запорозько-польські зв'язки та контакти Москви з Варшавою набрали систематичного характеру. Російський уряд отримав можливість більш адекватно реагувати на зовнішньополітичні виклики, активно використовуючи для цього своїх резидентів.

Низка статей збірника стосується 60-70-х рр. XVII ст., періоду найінтенсивніших і в той же час найсуперечливіших українсько-російських відносин. Наприклад, Валерій Степанков у своїй ґрунтовній статті, спираючись на нові архівні документи та широке поле історіографії, проаналізував витоки, сутність та розставив акценти на наслідках Переяславського договору 1654 р. Зокрема, історик відмітив, що цей договір мав чинність лише 4,5 роки. Він представляв собою акт прийняття протекції і не передбачав ані "возз'єднання" України з Росією, ані тим більше поневолення України Росією. Таку малодосліджену проблему, як концепція полівасалітетної підлеглості гетьмана Б. Хмельницького та українсько-російські взаємовідносини середини XVII ст., порушив у своїй статті Тарас Чухліб. Автор акцентував увагу на тому, що Б. Хмельницький за договором 1654 р. визнавав номінальну васальну підлеглисть московському цареві Олексію Михайловичу. Однак і така залежність не стримувала українського гетьмана від проведення самостійної зовнішньої політики, яка, залежно від позиції Гетьманату, часто розходила з планами Москви.

Історик Володимир Газін у своєму дослідженні простежив спроби відновлення єдності Гетьманату за часів правління П. Тетері, з'ясувавши методи зовнішньої політики гетьманського уряду в першій половині 60-х рр. XVII ст. В цей період його зусилля, відмічає автор, були спрямовані на створення сприятливих умов для об'єднання обох берегів козацької України. Однак досягнення своєрідного паритету між політичними силами в Україні постійно наражалися на проти-

дію з боку Росії, Польщі та Криму. Об'єктивною реальністю для українського керівництва стала неможливість здійснення незалежної від сусідніх держав політики.

Відмітимо і статтю Олексія Кресіна, в якій автор торкнувся питання про трактування конституційної автономії України в Російській державі суспільно-політичною думкою першої хвилі української еміграції XVIII ст. Проблему двірцевих інтриг уряду Катерини II на прикладі "Змови Мировича" та "Справи Мацієвича" піднято у розвідці Олексія Путра.

Військові аспекти українсько-російських відносин відображено у статтях Андрія Бульвінського та Олексія Сокирка. Дані про основні битви, стратегію, відомості про чисельність та склад військ в українсько-російській війні 1658-1659 рр. наводить в своїй роботі Андрій Бульвінський. Історик, зокрема, дійшов висновку, що союз Війська Запорозького та Кримського ханства становив на той час непереможний альянс у Східній Європі. Саме кримські війська справили значний вплив на хід і результати Конотопської битви 1658 р. та всієї українсько-російської війни загалом. Еволюцію військового будівництва в Україні протягом другої половини XVII - початку XVIII ст. відбито у статті Олексія Сокирка. Автор відзначив, що після виступу Івана Мазепи на боці шведського короля Карла XII гетьманська влада на чолі з Іваном Скоропадським у плані військового будівництва була змушена майже в усьому йти в фарватері курсу Росії.

Упорядники видання залучили до збірника також представників російської та польської історичної науки. Відзначимо, що російський історик Сагід Фаїзов у своїй статті висвітлив питання про полеміку між кримським ханом Мухаммедом IV і царем Олексієм Михайловичем щодо правомірності вживання у своїх титулах географічних назв. За спостереженнями Сагіда Фаїзова, перемогу в цій дипломатичній "війні" вибороли московські канцеляристи, зокрема, Розрядного й інших військових приказів.

Польський історик Ярослав Століцький, представляючи загалом позицію польської історіографії, показав особливості здійснення політики Речі Посполитої щодо Гетьманату у 1669-1670-х рр. Польські правлячі кола, пише автор, так і не змогли залучити на свій бік україн-

ського гетьмана Петра Дорошенка. За часи правління Михайла Корибута, наголошує він далі, було вже запізно робити конструктивні кроки по поліпшенню політичних стосунків з Петром Дорошенком.

Українсько-російські відносини реалізовувалися не лише в площині політики. Важливе значення у цей період набула етнокультурна та соціальна взаємодія між двома державами. Оскільки ця проблема лише останнім часом у пострадянському просторі набирає нових акцентів, постанов тощо, то подібні дослідження мають неабияке значення для розвитку такої історичної царини, як історія ментальностей. Звернемо увагу на статті цієї рубрики.

Історик Василь Ульяновський зробив спробу з'ясувати сутність "сакрального світу" Лжедмитрія I в контексті особливостей російської, української і польської моделей релігійного світогляду початку XVII ст. В статті російського історика Олега Неменського аналізуються культурно-стильові особливості мислення Захарії Копистянського і Льва Кревзи на основі порівняння їх полемічних творів. Діалог "українського" та "російського" на теренах Слобідської України в другій половині XVII ст. через призму політичного, правового, соціально-економічного, культурно-антропологічного ресурсів розглядає у своєму дослідженні Володимир Маслійчук.

Олексій Струкевич в своїй статті робить спробу простежити формування свідомісного стереотипу монарха-протектора у політичній системі Української козацької держави. Автор зазначає, що, за переконанням козацької старшини, політика монарха мала відповідати потребам України, в протилежному ж випадку останньою могло бути "застосоване право заміни протектора та право опору". Олена Дзюба у своєму дослідженні змальовує українське оточення гетьмана Кирила Розумовського під час його перебування в Петербурзі. В статті, зокрема, відмічено, що політичні погляди Кирила Розумовського формувалися під впливом патріотично налаштованої і освіченої козацької інтелігенції та козацької старшини. Разом з тим, пише автор, "граф Кирило Розумовський, один з високопоставлених сановників Російської імперії, поза сумнівом, перебував під тиском обставин та великодержавних амбіцій російського самодержавства". Процес колонізації Придунайських земель у XVIII-XIX ст. українцями і росіянами розглянуто в статті Олени Бачинської.

Завершує збірник рубрика "Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни". Власне, історіографічні сюжети представлені в статті Валентини Матях. Дослідниця проаналізувала історіографічні концепції українсько-російських відносин раннього нового часу, що були створені протягом другої половини ХІХ - початку ХХ ст. Юрій Мицик в своїй статті публікує 5 нових документів з історії Переяславської ради 1654 р., а також розглядає, як ця подія висвітлювалася в гамбурзькій "Ординарній вівторковій газеті", та дає аналіз присяжних книг 1654 р.

Генеалогічне древо родини Герциків впродовж другої половини ХVІІ-ХІХ ст. представлено в статті Олександра Гуржія. В статті Юрія Савчука зосереджено увагу на дослідженні знамен українських гетьманів з Палати зброї Московського Кремля.

Таким чином, різні теми, проблеми, постановки питань, підняті авторами збірника, дають змогу читачам ознайомитися з багатьма аспектами українсько-російських відносин зламу середньовіччя - нового часу. Хочеться думати, що запропонована праця стане у нагоді для спеціалістів, істориків, викладачів і широкого кола осіб, які цікавляться минулим.

Андрій Блануца